

DE HERHALING

DE HERHALING

een proeve van experimentele psychologie

door

Constantin Constantius

Buijten & Schipperheijn *Motief*
Amsterdam

Oorspronkelijke titel:

Gjentagelsen

Et Forsøg i den eksperimenterende Psychologi
af Constantin Constantius

Kopenhagen 1843

© vertaling Lineke Buijs

Omslag en typografie: Mita Visser

Afbeelding omslag: Eveline van Duyl,

www.evelinevanduyl.com

ISBN 978-90-5881-947-5

© 2017 Buijten & Schipperheijn *Motief*, Amsterdam

www.buijten-motief.nl

vertaald door Lineke Buijs

*Bij wilde bomen zijn de bloesems welriekend,
bij tamme de vruchten
(vergelijk: Flavius Philostratus de Oudere,
Heldengeschiedenissen).*

Toen de Eleaten de beweging ontkenden trad, zoals iedereen weet, Diogenes op als opponent. Heel letterlijk trad hij op, want hij zei geen woord. Hij liep alleen maar een paar keer heen en weer, en daarmee meende hij hun een afdoende tegenbewijs te hebben geleverd. Toen ik mij geruime tijd, zo nu en dan in ieder geval, had beziggehouden met het vraagstuk of een herhaling mogelijk is en wat ze betekent, of iets door herhaald te worden daarbij wint of erop verliest, kwam ik plotseling op het idee: je kunt een reis naar Berlijn maken. Daar ben je al eens eerder geweest, en nu kun je jezelf ervan overtuigen of een herhaling mogelijk is, en wat ze te betekenen heeft. Thuis was ik in dit probleem vrijwel vastgelopen. Ze kunnen zeggen wat ze willen, maar het zal in de nieuwere filosofie een heel belangrijke rol gaan spelen; want *herhaling* is een kernbegrip, dat overeenkomt met '*herinnering*' bij de Grieken. Zoals zij leerden dat alle kennen een herinneren is, zo zal de nieuwe filosofie leren dat het hele leven een herhaling is. De enige nieuwere filosoof die hier iets van vermoed heeft is Leibniz. Herhaling en herinnering zijn dezelfde beweging, alleen in tegengestelde richting. Want wat herinnerd wordt, is iets in het verleden, het wordt achteraf herhaald, terwijl de eigenlijke herhaling vooraf wordt herinnerd. Daarom maakt de herhaling, als ze mogelijk is, een mens gelukkig, terwijl de herinnering hem ongelukkig maakt. Ze gaat er namelijk van uit dat hij de tijd neemt om te leven, en niet meteen in het uur van zijn geboorte, om stiekem weer uit het leven weg te

glippen, een smoes probeert te bedenken, bijvoorbeeld dat hij iets vergeten heeft.

De liefde van de herinnering is de enig gelukkige, heeft een schrijver gezegd. Daar heeft hij ook volkomen gelijk in, als je tenminste wel in herinnering brengt dat zij een mens eerst ongelukkig maakt. De liefde van de herhaling is pas echt de enig gelukkige. Ze heeft, net als de liefde van de herinnering, niet de onrust van de hoop en niet de angstwekkende avontuurlijkheid van de ontdekking, maar de weemoed van de herinnering heeft ze ook niet. Ze heeft de gelukzalige zekerheid van het ogenblik. De hoop is een nieuw kledingstuk, strak en stug en glanzend. Maar je hebt het nog nooit aangehad, en dus weet je niet hoe het je zal staan of hoe het zit. De herinnering is een afgedankt kledingstuk. Hoe mooi het ook is, het past niet, omdat je eruit bent gegroeid. De herhaling is een onverslijtbaar kledingstuk. Het zit als gegoten en soepel om je heen, het knelt niet, het slobbert niet. De hoop is een liefvallig meisje dat je door de vingers glipt. De herinnering is een mooie oudere vrouw, aan wie je op het moment zelf niet echt iets hebt. De herhaling is een beminde echtgenote, van wie je nooit genoeg krijgt. Want genoeg krijg je alleen van wat nieuw is. Van het oude krijg je nooit genoeg; en wanneer je dat voor jezelf hebt, word je gelukkig. En alleen hij wordt echt gelukkig, die zichzelf niet bedriegt met de inbeelding dat de herhaling iets nieuws zou moeten zijn. Want in dat geval krijg je er inderdaad genoeg van. Er is jeugdigheid voor nodig om te hopen, jeugdigheid om je te herinneren, maar er is moed voor nodig om de herhaling te willen. Wie alleen maar wil hopen, die is laf. Wie zich alleen maar wil herinneren, die is wellustig. Maar wie de herhaling wil, die is een man, en hoe sterker hij zich haar bewust weet te maken, des te meer geeft hij blijk van diepgang. Maar wie niet vat dat het leven een herhaling is, en dat dit het leven schoonheid verleent, die heeft zichzelf veroordeeld en verdient niet beter dan – wat

hem ook gebeuren zal – dat hij omkomt. Want de hoop is een aanlokkelijke vrucht die niet verzadigt, de herinnering is een krap kostgeld dat niet verzadigt; maar de herhaling is het dagelijks brood, dat met zegen verzadigt. Wanneer men het bestaan omvaren heeft, zal blijken of men de moed heeft het leven als een herhaling te verstaan, en de lust om zich in die herhaling te verheugen. Wie het leven niet omvaren heeft voordat hij begon te leven, die komt aan het leven nooit toe. Wie het leven omvaart maar verzadigd raakt, die heeft een zwak gestel. Wie de herhaling kiest, die leeft. Hij holt niet als een jongetje achter vlinders aan, hij staat niet op zijn tenen om zich aan de heerlijkheden van de wereld te vergapen, want hij kent ze. Ook zit hij niet als een oude vrouw te spinnen aan het spinnewiel van de herinnering. Rustig gaat hij zijn gang, blij met de herhaling. Stel dat er geen herhaling was, wat had het leven dan voor zin? Wie zou kunnen wensen een lei te zijn waarop de tijd elk ogenblik een nieuwe tekst schrijft, of een gedenkschrift, over iets in het verleden? Wie zou kunnen wensen zich te laten bewegen door al het vluchtige, het nieuwe dat, altijd nieuw, de ziel weet te paaien? Had God zelf de herhaling niet gewild, de wereld zou nooit zijn ontstaan. Hij was of de lichtvoetige plannen van de hoop gevolgd, of hij had alles herroepen en het in zijn herinnering bewaard. Dat heeft hij niet gedaan, daarom bestaat de wereld, en ze bestaat doordat ze een herhaling is. De herhaling, dat is de werkelijkheid, en de ernst van het bestaan. Wie de herhaling wil is in ernst tot rijpheid gekomen. Daar ben ik zelf heilig van overtuigd, wat tegelijkertijd inhoudt dat het beslist niet de ernst van het leven is om op je sofa in je tanden te zitten peuteren – en dan iets te zijn, lid van het rechtscollege bijvoorbeeld; of statig over straat te lopen – en iets te zijn, een weleerwaarde bijvoorbeeld; zoals het trouwens net zo min de ernst van het leven is om koninklijk pikeur te zijn. Al dat soort

dingen zijn in mijn ogen maar malligheid, en soms nog vrij kwalijke malligheid ook.

De liefde van de herinnering is de enig gelukkige, zegt een schrijver. Voor zover ik hem ken is hij soms niet helemaal betrouwbaar. Niet in de zin dat hij het ene zegt en het andere bedoelt, maar wel in die zin dat hij de gedachte op de spits drijft, zodat deze, als ze niet met dezelfde energie wordt beetgepakt, het volgende moment iets anders blijkt te zijn. Genoemde stelling wordt door hem zo geponereerd, dat je gemakkelijk in de verleiding komt hem gelijk te geven, en daarbij te vergeten dat die stelling zelf een uitdrukking van de diepste melancholie is. Een diepe zwaarmoedigheid beter tot uitdrukking te brengen zal niet gemakkelijk zijn, zeker niet in een enkele repliek.

Het is ongeveer een jaar geleden dat ik serieus aandacht begon te besteden aan een jongeman. Voordien was ik al meer dan eens met hem in aanraking gekomen, omdat ik me door zijn knappe uiterlijk, het zielvolle van zijn oogopslag haast onweerstaanbaar tot hem aangetrokken voelde. Door een bepaalde beweging die hij met zijn hoofd maakte, en door de onverschrokken manier waarop hij zich uitte twijfelde ik er niet aan dat hij een diepere natuur was, met meerdere lagen. Een bepaalde onzekerheid in zijn stembuiging wees erop dat hij de intrigerende leeftijd bereikt had waarop de geestelijke rijpheid zich aankondigt, net als de lichamelijke in een veel eerdere levensfase doordat de stem vaak overslaat. Met behulp van wat ongedwongen gesprekjes in een konditorei, waardoor er toenadering ontstond, had ik hem al naar me toe weten te trekken en hem geleerd in mij een vertrouweling te zien, wiens woorden op allerlei manieren in hem het melancholische in brokstukken naar boven haalden. Als een Farinelli wist ik de waanzinnige koning uit zijn duistere schuilplaats te lokken, iets wat je bij mijn vriend, jong en soepel als hij was, kon doen zonder de tang te gebruiken. Zo stond het er met onze relatie

voor toen hij, zoals gezegd, ongeveer een jaar geleden bij me kwam, volledig buiten zichzelf. Zijn optreden was energiever, zijn trekken waren mooier, zijn grote ogen glansden nog helderder dan gewoonlijk, kortom, hij was als een verlichte. Toen hij me te kennen gaf dat hij verliefd was, moest ik onwillekeurig denken: een meisje dat op deze manier bemind wordt mag toch wel van geluk spreken. Hij was al een tijdje verliefd, vertelde hij, maar zelfs voor mij had hij het stil gehouden. Nu had hij zijn doel bereikt, hij had haar zijn liefde bekend en wederliefde gevonden. Hoewel ik gewoonlijk de neiging heb tegenover mensen een observerende houding aan te nemen, was ik daar in zijn geval niet toe in staat. Je kunt zeggen wat je wilt, maar een diep verliefd jongmens is iets zo prachtigs, dat wanneer je zo iemand in het oog krijgt je uit vreugde over die aanblik heel het observeren vergeet. Überhaupt wordt een observator door alle diep menselijke roerselen ontwapend. Tot observeren kom je alleen waar er in plaats van die roerselen leegheid is, of waar ze koket verborgen worden gehouden. Wanneer je er getuige van bent dat iemand uit de grond van zijn hart bidt, wie zou dan zo'n onmens kunnen zijn te willen observeren, wie zou zich niet eerder meegevoerd voelen op de stroom van de devotie van degene die bidt. Daarentegen hoor je soms een dominee een goed ingestudeerde preek opdreunen, waarin hij in kunstig sierlijke en potsierlijke volzinnen de gemeente – ook al vraagt ze daar niet om – meermaals te verstaan geeft dat wat hij zegt het eenvoudige geloof is. En dat dit geloof niets moet hebben van flonkerende frasen, maar hem in het gebed voorziet van wat hij, naar eigen zeggen en vermoedelijk op goede gronden, tevergeefs heeft gezocht in poëzie, kunst en wetenschap. Dan zet je in alle rust de microscoop aan je oog, je laat je oor niet indrinken wat er gezegd wordt, maar trekt de jaloezie neer, het filter van de kritiek, waarmee iedere klank en ieder woord aan een toets wordt onderworpen. De jongeman over wie ik het heb was diep en

innig en mooi en ootmoedig verliefd. Lange tijd was ik niet zo gelukkig geweest als nu, door naar hem te kijken. Want observator zijn, dat is vaak nogal *traurig*; het maakt je melancholiek, zoals het melancholiek maakt om politieagent te zijn. En wanneer een observator zijn ambt goed vervult is hij te beschouwen als een politespion in hogere dienst. Want de kunst van de observator is het verborgene aan het licht te brengen. De jongeman sprak over het meisje op wie hij verliefd was. Veel woorden had hij er niet voor nodig; hij hield geen lege lofreden, waar de jubelzangen van verliefden vaak op neerkomen. Elke gewichtigheid, als was hij een slimme jongen die zo'n meisje had weten te strikken, was hem vreemd, en ook elke zelfverzekerdheid – zijn liefde was gezond, puur, onbedorven. Met een beminnenswaardige openhartigheid vertrouwde hij me toe dat de reden van zijn bezoek aan mij was dat hij een vertrouweling nodig had, in wiens bijzijn hij hardop met zichzelf kon praten. En vooral ook dat hij bang was anders de hele dag om het meisje heen te blijven draaien en haar op die manier tot last te zijn. Hij was al verschillende malen naar het huis gegaan waar ze woonde, maar hij had zichzelf gedwongen terug te keren. Hij vroeg me nu een tochtje buiten de stad met hem te maken, ter afleiding, om de tijd te verdrijven. Dat wilde ik met alle plezier; want vanaf het moment dat hij me in vertrouwen had genomen kon hij er zeker van zijn dat ik hem onvoorwaardelijk ten dienste stond. Het halfuur voordat het rijtuig arriveerde benutte ik om een paar zakelijke brieven te schrijven, vroeg hem intussen een pijp te stoppen of een tijdschrift door te bladeren dat op tafel lag. Maar aan dat soort bezigheid had hij geen behoefte, hij had genoeg aan zichzelf. Hij had ook geen rust om te gaan zitten, maar hij bleef de hele tijd heen en weer lopen. Zijn gang, zijn bewegingen, zijn hele manier van doen – alles was even welsprekend, hijzelf gloeide van verliefdheid. Zoals een druif op zijn hoogtepunt doorzichtig en helder wordt, terwijl het sap door de fijne adertjes

welt, zoals de schil van een vrucht openbarst wanneer deze in heel zijn volheid is gerijpt, zo kwam in zijn uiterlijk de liefde bijna zichtbaar tot uitbreken. Ik kon het niet laten af en toe een bijna verliefde blik op hem te werpen. Want een jongen in die staat is minstens zo aantrekkelijk om te zien als een meisje.

Zoals het zo vaak gaat met verliefden, dat ze hun toevlucht nemen tot woorden van de dichter om de zoete benauwenis van de liefde uit te laten breken in gelukzalige vreugde, zo ging het ook bij hem. Al heen en weer lopend door de kamer herhaalde hij telkens weer de versregels van Poul Møller:

*Loom in mijn leunstoel
droom ik van vroeger
van toen, van jong.
Naar jou haakt mijn hart
jij van vrouwen
de mooiste, de zon.*

Zijn ogen vulden zich met tranen, hij liet zich op een stoel vallen, en telkens weer herhaalde hij dat vers. Op mij maakte dit tafereel een verontrustende indruk. Grote God, dacht ik, een dergelijke melancholie ben ik in de praktijk nog nooit tegengekomen. Ik wist wel dat hij melancholisch was, maar dat een verliefdheid zo'n uitwerking op hem kon hebben! En toch, wat is iedere, zelfs iedere abnormale zielstoestand toch consequent, wanneer ze normaal aanwezig is. De mensen roepen maar al te vaak dat een melancholicus moet zorgen dat hij verliefd wordt, dan gaat het allemaal wel over. Als hij werkelijk melancholisch is, hoe zou het dan kunnen dat zijn ziel zich niet melancholisch gaat bezighouden met wat voor hem het allerbelangrijkste is. Hij was verliefd, diep en intens, dat was duidelijk, en toch was hij in staat om direct op een van de eerste dagen zich zijn liefde te herinneren. Ten diepste was hij klaar met de hele relatie. Met eraan te beginnen heeft

hij zo'n enorme stap gedaan dat hij over het leven heen is gesprongen. Al gaat het meisje morgen dood, dat zal geen wezenlijke verandering teweegbrengen, hij zal zich opnieuw in een stoel laten vallen, opnieuw zullen de tranen in zijn ogen staan, opnieuw zal hij het dichterwoord herhalen. Wat een wonderlijke dialectiek! Hij hunkert naar het meisje, hij moet zichzelf geweld aandoen om niet de hele dag om haar heen te hangen, en toch is hij wat de hele relatie betreft vanaf het eerste moment een oude man geworden. Hier moest een misverstand aan ten grondslag liggen. In lange tijd heeft niets me zo sterk aangegrepen als deze scène. Dat hij ongelukkig zou worden was wel duidelijk, dat voor het meisje hetzelfde gold was niet minder duidelijk, ook al was niet meteen te voorzien op welke manier dat zou gebeuren. Maar zoveel is zeker, als er iemand is die over de liefde van de herinnering kan meepraten, dan is hij het wel. De herinnering heeft het grote voordeel dat ze met het verlies begint, daarom is ze veilig en zeker, want ze heeft niets te verliezen.

Het rijtuig was gearriveerd. We reden via de Strandweg de stad uit, om verderop landinwaarts af te buigen naar de meer bosrijke omgeving. Omdat ik tegen mijn wil tegenover hem de rol van observator was gaan aannemen, kon ik het niet laten om door allerlei experimenten, zoals de zeeman zegt, de vaart van zijn melancholie te loggen. Ik probeerde allerlei erotische stemmingen uit – maar nee. Ik peilde het effect van de verandering van omgeving, tevergeefs: noch de immense wijdheid van de zee, noch de weldadige stilte van het woud, noch de verlokkenende eenzaamheid van de namiddag kon hem ontrukken aan het zwaarmoedige verlangen waarin hij de geliefde niet zozeer naderde als wel haar verliet. Zijn vergissing was onherstelbaar, en zijn vergissing hield in dat hij aan het eind stond in plaats van aan het begin. Maar een dergelijke vergissing leidt onherroepelijk tot iemands ondergang.